

5. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 15. – Од. зб. 817.
6. ДАРФ. – Ф. 5446. – Оп. 14. – Од. зб. 584.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 6298.
8. Вылцан М.А. Завершающий этап создания колхозного строя (1935–1937 гг.) / М.А. Вылцан. – М. : Наука, 1978. – 263 с.
9. Никулихин Я. Механизация земледелия СССР и освоение машинной техники / Я. Никулихин // На аграрном фронте. – 1935. – № 4. – С. 119–129.
10. ЦДАВО України. – Ф. Р-27. – Оп. 14. – Од. зб. 246.
11. Формування та ефективний розвиток машинно-технологічних станцій у сільському господарстві / Бурковський І., Ніценко В., Попович В., Сухий Я. та ін. – Миколаїв : Вид-во МДАУ, 2009. – 244 с.
12. Мельник И. Плуг надо полностью собрать и отремонтировать / И. Мельник // Тракторист-комбайнер. – 1937. – № 7. – С. 10–14.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 6491. – Арк. 23.
14. Дубровін В.С. Колгоспна ремонтна майстерня / В.С. Дубровін. – К. : Державне видавництво сільськогосподарської літератури УРСР, 1959. – 55 с.

Одержано редакцією 29.04.2013
Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотація. *Билан С.А. Эффективность использования машинно-тракторного парка в сельском хозяйстве Украины в 30-х гг. В статье осуществлен анализ работы машинно-тракторного парка сельского хозяйства Украины и условий эффективности его использования в 1930-х гг., ставшие проблематичным вопросом, поскольку менялись в зависимости от организационных форм работы и материального поощрения технических работников.*

Ключевые слова: *сельское хозяйство, машинно-тракторный парк, технические работники*

Summary. *Bilan S.A. The efficiency of the machines and tractors park using in the Ukrainian agriculture in the 1930-ies. The article presents the analysis of the organization of the tractor fleet of agriculture in Ukraine and conditions of the effectiveness of its use in 1930-ies., which have become a problematic issue, as varied depending on the organizational forms of work and material incentives combine, tractor drivers and operators. During this period, improving the quality and efficiency of the tractor fleet as a separate structural unit of agriculture is directly proportional to depend on the level and conditions of skilled technical workers who served at the time a powerful technique that is performing almost all of the field and a significant part of transport work. In addition, the effective use of the machine and tractor depended on the progressive forms of organization of work, improving the methods of analysis and the development of measures that ensure better planning and performance management in agriculture.*

Key words: *agriculture, machines and tractors, technicians*

УДК 477:058.244“1945–1953”

О. В. Потильчак, Н. Б. Мелешко

ВІДДІЛИ У СПРАВАХ РЕПАТРІАЦІЇ ВИКОНКОМІВ ОБЛАСНИХ РАД УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1945–1953 рр.): ОРГАНІЗАЦІЯ, ФУНКЦІЇ, ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. *У статті здійснено спробу історичної реконструкції обласної управлінської ланки системи радянських органів репатріації переміщених осіб. Аналізуються питання організації, кадрового забезпечення, функціональної діяльності, фінансування відділів у справах репатріації виконкомів обласних рад Української РСР у 1945–1953 рр.*

Ключові слова: *репатріація, репатріанти, переміщені особи, відділ у справах репатріації виконкому обласної ради*

Постановка проблеми. Уже перший досвід репатріації переміщених осіб на територію Української РСР наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. засвідчив, що в цій ідеологічно та економічно важливій роботі вагома роль належить регіональній і місцевій владі. Саме вона мала організувати прийом репатріантів до міст і сіл республіки, забезпечити їх роботою, житлом і харчуванням, допомогти адаптуватися на батьківщині. Функції координатора цієї роботи в областях покладалися на спеціально створені структури виконавчих комітетів обласних Рад – відділи у справах репатріації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та діяльності цієї ланки радянської системи органів репатріації в УРСР ще й сьогодні належать до маловивчених у вітчизняній історіографії. Історики досліджують його в загальних рисах, переважно в контексті аналізу діяльності влади з прийому, забезпечення та працевлаштування репатріантів [1–4]. Основу джерельної бази дослідження склали документальні матеріали Відділу у справах репатріації РНК (РМ) Української РСР, що

зберігаються серед документів фонду Р-2 (Рада Народних Комісарів (Рада Міністрів) УРСР) у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а також окремі документи з фондів виконавчих комітетів обласних рад чи відділів у справах репатріації держархівів Вінницької, Луганської та Київської обл.

Мета. Виходячи зі стану історичного вивчення питання організації та діяльності обласних відділів репатріації в Українській РСР упродовж 1945–1953 рр., автори статті поставили за мету здійснити реконструкцію організаційно-структурної складової цієї ланки радянських органів репатріації переміщених осіб, проаналізувати аспекти створення і розбудови, кадрового забезпечення, функціональної діяльності та фінансування відділів у справах репатріації виконкомів обласних Рад.

Виклад основного матеріалу. Практика початку репатріації засвідчила, що місцеві чиновники часто недооцінювали важливість роботи з репатріантами, ставились до неї несерйозно, вважаючи це питання тимчасовим і не надто важливим. Спершу вказівки союзних і республіканських органів репатріації місцевою владою або ігнорувалися взагалі, або виконувалися абияк. У цьому нас переконує аналіз доповідних записок працівників республіканського відділу репатріації, які перевіряли роботу виконкомів обласних рад з прийому та облаштування репатріантів у жовтні–грудні 1944 р. [5, 39,74].

Низький рівень виконавської дисципліни підказував, що змінити ставлення місцевих керівників до репатріантів і добитися покращення роботи з ними можна, лише організаційно зафіксувавши відповідальність чиновників у виконавській вертикалі органів репатріації, продовживши її на обласний рівень. Ініціатива створення обласних управлінських структур репатріації виходила саме від української сторони, про що свідчить лист тодішнього Голови РНК республіки М. Хрушова на адресу заступника Голови союзного уряду В. Молотова від 20 березня 1945 р. Основними аргументами Києва на користь подовження вертикалі органів репатріації, було очікування повернення найближчим часом на територію республіки величезної кількості (понад два мільйони) репатріантів і необхідність перевезення через Україну значного числа транзитних репатріантів [6, 19–20]. Розробляючи проект структури та штатів майбутніх обласних відділів у справах репатріації, в уряді республіки взяли до уваги чисельність потенційних репатріантів і функціональні обов'язки роботи з такими особами на місцях. За першим показником (кількість потенційних репатріантів), усі області республіки були поділені на три групи. До першої віднесли регіони, з яких окупанти вигнали понад 100 тис. громадян (Київська та Харківська обл.). До другої групи областей були віднесені ті, де нацисти примусово вивезли до 100 тис. громадян (Сталінська, Дніпропетровська, Полтавська, Кам'янець-Подільська, Львівська та Запорізька обл.). До третьої групи – області з кількістю потенційних репатріантів до 50 тис. осіб (Тернопільська, Рівненська, Станіславська, Ізмаїльська, Чернівецька, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська, Волинська, Вінницька, Сумська, Чернігівська та Житомирська).

22 червня 1945 р. штати обласних відділів репатріації були остаточно затверджені у кількості 5 співробітників (завідуючий відділом, його старший помічник, помічник, бухгалтер-ревізор і статистик). Фонд заробітної плати залежав від потенційного обсягу роботи працівників. Для областей першої групи він становив 4500 крб. Области другої групи отримали для своїх відділів місячний фонд заробітної плати 4150 крб. Відділи репатріації в регіонах третьої групи вдовольнилися сумарною місячною платнею в 3850 крб. Загальна цифра штатних одиниць в усіх обласних відділах репатріації республіки на 22 червня 1945 р. становила 120 осіб [6, 70–72,78].

Важливим аспектом пропонованого дослідження є кадрова політика республіканського керівництва щодо комплектування керівного складу обласних відділів репатріації. Йдучи слідом випробуваної практики та радянської номенклатурної традиції, республіканський уряд на посади начальників відділів репатріації облвиконкомів намагався призначати колишніх фронтовиків, місцевих кадрових радянських працівників, членів партії або партійних активістів. Більшість цих людей мали фронтові поранення або інвалідність і не годилися для активної фізичної праці. Пересвідчитися в цьому нам дозволяє аналіз анкетних даних та автобіографій

кандидатів, призначених протягом червня 1945 – січня 1946 р. на посади завідуючих відділами репатріації в областях республіки [7, 1–9]. Серед особливостей цього номенклатурного середовища можна назвати порівняно високий рівень освіти (середня спеціальна або вища), відсутність знання чи слабке володіння українською мовою, а також погане здоров'я, внаслідок, отриманої на війні, інвалідності. Наприклад, в одній із доповідних, датованій 7 вересня 1945 р., читаємо: «У системі Чернівецького облвиконкому організовано відділ репатріації кількістю три особи... Всі три інваліди Вітчизняної війни. Підібраний апарат відповідає своєму призначенню та роботу може забезпечити, однак виїздити в райони зможе лише один... решта товаришів... на протезах і вони не можуть пересуватися» [8, 57].

У період організації обласних відділів репатріації не обійшлося без тяганини, неорганізованості, нерозуміння їх керівниками і працівниками завдань цих структур, неуккомплектованості штатів. Наприклад, помічник завідувача відділом репатріації при РНК УРСР О. Мальцева у звіті про результати перевірки роботи відділу репатріації Волинського облвиконкому 2 липня 1945 р. писала: «Відділ у справах репатріації при Волинському облвиконкомі знаходиться в зародковому стані, штат не укомплектовано, документація розрізнена, з нею завідувач відділом... повністю не ознайомився..., фактично ще не почав працювати... З районами зв'язку немає» [9, 104]. Подібна ситуація спостерігалася у більшості областей. В окремих із них справи з організацією роботи відділів репатріації склалися краще. Наприклад, штат відділу Житомирського облвиконкому було укомплектовано майже повністю, а його завідувач П. Андрійчук, за словами старшого інспектора республіканського відділу репатріації В. Співак, «був на своєму місці та користувався авторитетом у керівників області» [8, 19].

Відтак, у справі налагодження роботи обласних відділів репатріації надзвичайно важливим був суб'єктивний чинник. Чимало залежало від особистих і ділових якостей людей, призначених виконувати подібні функції, від їх власних ідеологічно корегованих переконань, від розуміння ними важливості роботи з прийому та облаштування репатрійованих громадян на батьківщині. Ось як у жовтні 1946 р. уявляв собі основні завдання свого підрозділу керівник відділу репатріації Полтавського облвиконкому Й. Свистунов: «Наше основне завдання відділу репатріації в практичній роботі – якомога швидше прийняти та відправити людей на батьківщину» [10, 77].

Якими ж були основні функціональні напрями роботи обласних відділів репатріації? Із довідки про роботу Відділу у справах репатріації при виконкомі Ворошиловградської обласної ради, за період з травня 1945 р. до 1 вересня 1947 р. видно, що до основних напрямів його роботи відносилися: прийом і облік репатрійованого населення; забезпечення та контроль медичного та санітарного обслуговування поверненців; надання репатріантам грошової, речової та іншої матеріальної допомоги; працевлаштування; розгляд і вирішення скарг, заяв репатрійованих громадян та їхніх родичів, а також організація і контроль політично-масової роботи серед репатріантів і решти населення області [11, 227–246].

Організація обліку населення, вигнаного нацистами на примусові роботи, та такого, що з різних причин в роки війни опинилося за кордонами УРСР, стала одним із головних напрямів організаційної роботи новостворених обласних відділів репатріації у початковий період їх діяльності, адже від прогнозованої кількості потенційних репатріантів у найближчому майбутньому залежали не лише планові показники залучення трудових ресурсів на відбудову економіки республіки, але й обсяг практичної роботи з репатріантами на місцях. Вже 21 вересня 1944 р. завідувач Відділом репатріації РНК УРСР М. Зозуленко розіслав на адресу голів облвиконкомів республіки телеграму, з вимогою телеграфно повідомити Київ, яку кількість населення було примусово вивезено окупантами з регіонів [12, 1]. Упродовж останньої декади вересня – першої декади жовтня 1944 р. відомості про кількість, вигнаного нацистами, населення з областей надіслали голови 16 облвиконкомів [13, 1–5, 6–15, 17–20, 25].

Іншим напрямом роботи відділів репатріації виконкомів обласних рад став постійний контроль кількості громадян, які поверталися на батьківщину з визволених

територій. Перші такі відомості почали надходити з областей наприкінці 1944 р. Серед архівних матеріалів Відділу репатріації РНК Української РСР, що датуються листопадом–груднем 1944 р., зустрічаємо офіційні листи, надіслані головами облвиконкомів на адресу М. Зозуленка, де повідомлялися дані щодо кількості громадян, які прибули в регіони України зі звільненої Червоною армією території. Наприклад, у «Відомості про кількість радянських громадян, які прибули в Полтавську область із звільненої території» повідомлялося, що, станом на 10 листопада 1944 р., облвиконкомом Полтавщини зареєстровано 5397 переміщених осіб, із них – 1946 чоловіків і 3451 жінка [13, 62].

З січня 1945 р. основною формою статистичної звітності про хід репатріації стали щомісячні «Відомості про кількість громадян СРСР примусово вивезених фашистськими загарбниками у період тимчасової окупації Української РСР і які повернулися на батьківщину». У діловодстві органів репатріації ця звітність отримала кодування – «форма 4». Кожна область надавала інформацію щодо загальної кількості поверненців на перше число місяця. Зокрема вказувалася стать репатріантів, число дітей та осіб працездатного віку (від 16 до 54 років), а також людей старших 55 років. Як видно з бланку форми № 4 «Відомості про кількість громадян, які повернулися на батьківщину в Житомирську обл., станом на 1 січня 1945 р.», за цей період на територію області повернулися 27609 репатріантів. Із них: 6500 чоловіків, 21060 жінок. Серед них: осіб працездатного віку (16–54 роки) – 6062 чоловіки та 20373 жінки; 788 дітей і 386 людей старших 55 років [14, 78]. Інша статистична форма, цього разу щодо Харківської обл., повідомляє про 39364 репатріантів [14, 84]. Подібні статистичні звіти надсилали всі без винятку відділи у справах репатріації облвиконкомів.

З червня 1945 р. до структури статистичної «форми № 4» були внесені зміни, що передбачали подання обласними органами репатріації даних про працевлаштування прибулих громадян на батьківщині. В окремих графах статистичної форми вказувалася кількість репатріантів (чоловіків і жінок) працевлаштованих на промислових підприємствах, у сільському господарстві й інших господарських організаціях [15, 129]. Така структура основної статистичної форми звітності про хід репатріації практично без змін зберігалася до грудня 1951 р. [16, 4]. З січня 1952 р. «Відомості про прибулих репатрійованих радянських громадян» подавалися відділами репатріації облвиконкомів вже не у вигляді громіздкої таблиці (графи якої були практично пусті, через припинення потоку репатріантів), а у вигляді текстової довідки, яка щоправда зберігала структуру традиційної «форми № 4» [17, 5, 7, 26 та ін.].

Контроль за організацією та проведенням медико-санітарного обслуговування репатріантів також належав до чільних завдань обласних відділів у справах репатріації. Ця робота здійснювалася через мережу санітарних перепускників, медичних пунктів і лікарень. Наприклад, Ворошиловградський обласний відділ репатріації, за період з травня 1945 р. до вересня 1947 р., забезпечив проведення медичного огляду для 20889 репатріантів. У результаті, виявлено та госпіталізовано 2558 хворих, з яких: 361 туберкульозник, 54 хворих на дистрофію, 50 осіб із венеричними захворюваннями, 104 інфекційних хворих [11, 228–229]. У звіті Кам'янець-Подільського обласного відділу у справах репатріації про роботу від 1 січня 1949 р. до 1 травня 1950 р., підписаним його завідувачем А. Стецюком, йдеться про те, що, «з числа репатрійованих радянських громадян за даними виконкомів райрад, у 1949 р. відпочивали – 8 осіб, 1950 р. – 9, із них на курортах – 5, у будинках відпочинку – 4, зокрема за пугівками, придбаними колгоспами, – 4, райздороввідділом – 2, і 2 – через профорганізацію» [19, 180]. Дослідник проблеми С. Гальчак слушно наголошує на винятковості подібних випадків.

Важливим напрямом діяльності облвиконкомів, а пізніше й обласних відділів репатріації було надання грошової допомоги особливо нужденним репатріантам. Ще 10 грудня 1944 р., розпорядженням № 107 уповноваженого у справах репатріації при РНК СРСР П. Голікова, на адресу відділу репатріації РНК УРСР надійшли 34 тис. крб. Ці кошти призначалися для виплати одноразової грошової допомоги нужденним репатріантам в областях республіки [20, 6]. У кінці грудня 1944 р. М. Зозуленко, через бухгалтерію Управління справами РНК УРСР розподілив їх між сімнадцятьма

областями УРСР, при цьому на кожен облвиконком припало 1–3 тис. крб. [21, 5]. Мізерність виділених коштів визначила специфіку їх розподілу між репатріантами – гроші мали видаватися винятково найбільш нужденним, у сумі 150 крб. на особу [21, 6].

Розпорядженням РНК СРСР № 2863 від 22 лютого 1945 р. розмір одноразової грошової допомоги репатріантам встановлювався у 300 крб. Обласні відділи у справах репатріації мали розподіляти ці кошти союзного бюджету серед щойно прибулих, особливо нужденних репатріантів, на підставі рішень виконкомів обласних рад [11, 95]. Наприклад, відділом репатріації Ворошиловградського облвиконкому, через районні та міськвиконкоми, протягом 1945–1946 рр. було надано грошову допомогу 217 репатріантам, на загальну суму 49765 крб. [11, 230].

Окрім грошової, вагому частину допомоги репатріантам надавали одягом, продуктами харчування, будівельними матеріалами, паливом і житлом. Про обсяги такої допомоги свідчить звітна статистика. Наприклад, відділом репатріації Ворошиловградського облвиконкому, міськими та районними виконкомами області у 1945 р. грошову допомогу із місцевих бюджетів, на суму 95385 крб., отримали 438 громадян-репатріантів, тоді як допомогу харчовими продуктами отримали 11783 особи (на суму 52900 крб.), а одягом – 255. У 1946 р. грошову допомогу на суму 49765 крб. у цій області отримали вже 526 осіб; допомогу харчуванням – 1031 особа, а одягом – 192 репатріанти. У 1947 р. аналогічну грошову допомогу отримали 123 особи (19910 крб.); допомогу харчуванням – 110, а допомогу одягом не отримав жоден [11, 230]. Оцінюючи ефективність такої допомоги та її реальні обсяги, слід мати на увазі, що станом на 1 вересня 1947 р. у межі Ворошиловградської обл. повернулися 55335 репатріантів [11, 231].

Порядок допомоги із місцевих бюджетів встановлювався рішеннями виконкомів обласних рад. Показовими є низка постанов, ухвалених облвиконкомами у липні 1947 р., що стосувалися пільг та матеріальної допомоги репатріантам, які поверталися на територію республіки з Франції, Болгарії та Румунії. Наприклад, 21 липня 1947 р. Вінницький облвиконком ухвалив постанову «Про пільги та матеріальну допомогу радянським громадянам, які переселяються у Вінницьку обл. із Франції, Болгарії та Румунії» [22, 242]. Рішення передбачало надання виконкомами районних рад депутатів трудящих таким громадянам земельних наділів для будівництва будинків і господарських споруд, під індивідуальні городи, а також лісорубного фонду для заготівель будівельного лісу, причому звільнивши їх від плати за деревину строком на два роки. Передбачалася видача позик на індивідуальне житлове будівництво у розмірі 10 тис. крб. на сім'ю, з погашенням упродовж наступних десяти років, починаючи з другого року після поселення [22, 242–243]. Ще 19 липня 1947 р. подібну постанову ухвалив виконком Ворошиловградської облради [11, 106–107].

Одним із основних завдань обласних відділів репатріації були організація та контроль працевлаштування репатріантів. Співробітники відділів не лише щомісяця звітували до Києва про кількість працевлаштованих репатріантів, але й досить активно втручалися у виробничо-кадрові питання, що стосувалися репатріантів своєї області. Наприклад, 1947 р. відділ у справах репатріації при Вінницькому облвиконкомі просив направити в регіон: 11 водіїв; 16 котельників; 13 токарів 5–6 розряду; 12 слюсарів; 16 автослюсарів; 2 слюсарів-інструментальників; 3 слюсарів-верстників; 5 слюсарів-жерстяників; 4 мідників-радіаторників; 5 ковалів; 28 теслів-столярів; 12 каменярів, а також сільськогосподарських робітників, згідно плану розверстки [23, 39]. Значну роботу з планового працевлаштування поверненців проводив відділ репатріації Ворошиловградського облвиконкому. Так, за період із травня 1945 р. до вересня 1947 р., із прибулих в область 53100 працездатних репатріантів, працевлаштували 52414 осіб (98,3%). Із них 36256 громадянам знайшли робочі місця у промисловості, 15220 – сільському господарстві, 938 – різних державних і господарських установах [11, 231]. За даними відділу репатріації виконкому Київської облради, на початок 1947 р. показник працевлаштованих репатріантів становив 95%, з яких понад 80% працевлаштувались у сільському господарстві, 15% – промисловості, 4% – сфері управління та обслуговування [18, 240]. В Києві на початок 1947 р. працевлаштованих репатріантів було 84%, з них на промислових підприємствах

працювали 54%, різних організаціях та установах – 46%. Частині репатріантів (328 осіб) вдалося отримати направлення для продовження навчання у внз [24, 150].

Розгляд заяв, скарг, листів і пропозицій від репатріантів та інших громадян також складав вагому частину роботи відділів репатріації виконкомів обласних рад. Наприклад, за період роботи відділу репатріації Ворошиловградського облвиконкому з травня 1945 р. до вересня 1947 р., його працівники зареєстрували 2010 скарг і заяв від громадян: 1945 р. – 618; 1946 р. – 1115; 1947 р. – 277. Найбільше з них – 1145 заяв і скарг – стосувалися надання матеріальної допомоги; 500 – звільнення від роботи; 194 – працевлаштування; 93 скарги на неправомірне звільнення з роботи; 16 – повернення житла; 39 – влаштування дітей до дитячих будинків і 23 – направлення на навчання. Як видно з довідки про роботу відділу репатріації Ворошиловградського облвиконкому, практично всі скарги, заяви та звернення були розглянуті. Не задоволеними залишилися лише 37 подібних звернень [11, 241–242]. Завідувач відділом у справах репатріації Дніпропетровського облвиконкому В. Дрюченко 17 травня 1947 р. повідомляв до Києва, що за період роботи відділу (з травня 1945 р.) його працівники зареєстрували 6805 заяв, скарг і листів від репатріантів. Із цієї кількості, розглянуті та задоволені: 252 заяви щодо переїзду до інших областей і республік; 2909 – отримання паспорту; 1074 – надання матеріальної допомоги; 2515 – працевлаштування; 11 – направлення на навчання; 44 – з інших питань. З усіх прийнятих заяв, влада відмовила в задоволенні прохань лише 51 особі [25, 4]. Важливе ідеологічне навантаження несла на собі масово-політична робота, що координувалася та забезпечувалася на місцевому рівні, через обласні відділи репатріації. Основними формами такої роботи були: мітинги, збори, доповіді, лекції, читання періодичної преси. Обласні відділи репатріації залучали до її проведення місцеві партійні комітети, які виділяли з цією метою пропагандистів і лекторів. Наприклад, відділ репатріації Ворошиловградського облвиконкому протягом травня 1945 р. – вересня 1947 р. безпосередньо організував проведення серед репатріантів області 17 мітингів, 33 зборів, 61 тематичної доповіді, 15 лекцій та 482 читань газет. Стосовно регіонів Ворошиловградщини, то за цей же період, тільки в Попаснянському р-ні проведені 48 мітингів (на яких були присутніми 19432 особи), 190 бесід з репатріантами, 101 читання періодики, виголошені 16 доповідей, прочитана 151 лекція, влаштовані 35 концертів і 19 зборів громадськості [11, 245].

На початку літа 1947 р. у системі роботи відділів зі справ репатріації виконкомів обласних рад сталися зміни, пов'язані з завершенням масового повернення радянських громадян. 24 червня 1947 р. завідувач відділу у справах репатріації Ради Міністрів Української РСР М. Зозуленко надіслав усім керівникам обласних відділів листа, яким повідомляв про зміни в організації оперативного обліку репатріантів, а також наголошував на необхідності підготовки та подання до Києва, не пізніше 25 липня 1947 р., підсумкових звітів про роботу відділів репатріації виконкомів обласних рад за весь період діяльності останніх [26, 18]. Як виконувалося це розпорядження на місцях, свідчать матеріали «Довідки про роботу відділу у справах репатріації при Виконкомі Ворошиловградської обласної ради депутатів трудящих за період із травня 1945 р. до 1 вересня 1947 р.» Це досить детальний підсумковий звіт обласного відділу репатріації про свою роботу. У документі відображено підсумкову статистику кількості репатріантів, визначена специфіка організації їхнього обліку на території області, медичне та санітарне обслуговування поверненців, надання їм грошової, речової та іншої матеріальної допомоги, працевлаштування, розгляд скарг і заяв репатріантів, а також політично-масову роботу серед цього контингенту [11, 227–246].

Наприкінці 1947 – на початку 1948 рр. у практичній діяльності республіканських органів репатріації, зокрема обласних відділів, активізувався такий напрям роботи, як підготовка та надсилання листів до українських громадян, які у статусі переміщених осіб досі перебували в західних зонах окупації Німеччини або ж в інших країнах Західної Європи, та становили для радянського режиму інтерес як потенційні репатріанти. 2 вересня 1947 р. завідувач відділом у справах репатріації РМ УРСР надіслав на адресу всіх облвиконкомів листа, яким повідомляв завідувачів відділами

репатріації, що надалі надсилання листів репатрійованих радянських громадян своїм знайомим і родичам за кордон, із закликами повернутися на батьківщину, слід було здійснювати через республіканський відділ у відкритому конверті, з проставленим поштовим штемпелем місця проживання відправника [26, 73]. У березні 1948 р. завідувач відділом у справах репатріації виконкому Ворошиловградської обласної ради С. Кошель, як і його колеги в інших областях, отримав чергового листа від М. Зозуленка. Ним у настійливій формі вимагалось активізувати роботу з підготовки листів до радянських громадян, які продовжували знаходитися у таборах для переміщених осіб на території західних зон окупації Німеччини й Австрії [11, 28].

Окрім організації листування з переміщеними особами, обласні відділи у справах репатріації залучалися республіканським керівництвом до підготовки пропагандистських матеріалів для організації радіопередач, розрахованих на потенційних репатріантів, друку агітаційно-пропагандистських брошур, фото-журналів, кінозйомки документальних пропагандистських фільмів тощо. 30 грудня 1947 р. республіканський відділ репатріації розіслав до областей УРСР телеграму, якою просив завідуючих відділами на місцях прискорити роботу з підготовки та надсилання до Києва: списків нагороджених і представлених до нагородження урядовими нагородами репатріантів, репатріантів обраних депутатами рад різних рівнів, багатодітних матерів, характеристики виробничих показників передовиків виробництва, листів інтелігенції та інших матеріалів, що мали бути використані в агітаційно-пропагандистських цілях [26, 156].

Рівень уваги держави до органів репатріації обласного рівня дозволяє оцінити фінансування цієї ланки системи. Аналіз адміністративно-господарських, транспортних та інших витрат на утримання відділів у справах репатріації облвиконкомів показує, що в 1945 р. на ці потреби було авансовано 13868596 крб. Із цієї суми зарплата штатних працівників 25 обласних відділів репатріації склала всього 649800 крб., а фінансування службових відряджень посадовців відділів – 363 тис. крб. Решта коштів призначалася для покриття адміністративних, господарських і операційних витрат із прийому репатріантів, витрат на їхню санітарну обробку та перевезення [27, 1]. 1946 р. штатна кількість і фінансування фонду заробітної плати працівників обласних відділів репатріації залишалися незмінними: у 25 відділах працювали 123 посадовці [28, 37]. У зв'язку з припиненням наприкінці 1946 р. масового потоку репатріантів і скороченням обсягів роботи з ними, у березні 1947 р. штати обласних відділів репатріації скоротили на чотири працівники. Відтепер у 25 відділах працювало 119 співробітників, а місячний фонд їхньої заробітної плати зріс і відтепер складав 88550 крб. [29, 38]. 1948 р. штатна кількість працівників усіх 25 відділів складала 83 одиниці, а їхній річний фонд заробітної плати – 800640 крб. [30, 5]. Зведена штатна відомість органів репатріації Української РСР за 1949 р. свідчить, що у штаті обласних відділів репатріації на той момент знаходилися вже 94 співробітники, а місячний фонд заробітної плати складав 70125 крб. [31, 17]. Подібний документ за 1950 р. подає вже меншу кількість працівників ОВР – 81 особа, з місячним фондом заробітної плати 65065 крб. [32, 9]. У кінці 1950 – на початку 1951 рр. відбулося чергове суттєве скорочення штатів обласних відділів репатріації. Цього разу штат останніх «урізали» вдвічі – до 42 осіб, а місячний фонд заробітної плати склав 36640 крб. [33, 8]. Такі штати та посадові оклади залишалися діючими до моменту ліквідації системи органів репатріації у січні–березні 1953 р. [34, 10; 35, 3,5]. Наведені факти свідчать, що штатна кількість і заробітна плата працівників обласної ланки органів репатріації в УРСР на пряму залежали від обсягів практичної роботи, її складності та були прагматично збалансовані. Після 1947 р. число співробітників відділів у справах репатріації виконкомів обласних Рад невпинно скорочувалося і на момент ліквідації (початок 1953 р.) ці підрозділи у структурі облвиконкомів перетворилися на формальність, адже репатріантів, які перебували в регіони були одиниці.

Висновки. Підводячи підсумки аналізу структурно-організаційних аспектів діяльності обласної управлінської ланки радянських органів репатріації переміщених осіб на території Української РСР, зазначимо, що передумовою появи таких відділів у

структурі облвиконкомів була значна кількість репатріантів-українців і транзитників, а також очевидна недооцінка чиновниками на місцях важливості роботи з цими людьми.

Будучи створеними за ініціативи республіканського керівництва УРСР навесні 1945 р., обласні відділи зі справ репатріації в організаційний період своєї діяльності потерпали від чиновницької тяганини, неорганізованості, нерозуміння їх керівниками і працівниками завдань цих структур, неукомплектованості штатів. Відповідно радянській номенклатурній традиції, на посади начальників відділів репатріації виконкомів обласних рад призначали колишніх фронтовиків, місцевих кадрових радянських працівників, членів партії або партійних активістів. Серед інших особливостей цього номенклатурного середовища можна назвати порівняно високий рівень освіти (середня спеціальна або вища), відсутність знання чи погане володіння українською мовою, а також слабе здоров'я, внаслідок інвалідності. У справі налагодження роботи обласних відділів репатріації надзвичайно важливим був суб'єктивний чинник. Чимало залежало від особистих і ділових якостей людей, призначених виконувати подібні функції, від їх власних ідеологічно корегованих переконань, від розуміння ними важливості роботи з прийому та облаштування репатрійованих громадян. До основних напрямів роботи відділів у справах репатріації виконкомів обласних рад відносилися: прийом і облік репатрійованого населення; забезпечення та контроль медичного та санітарного обслуговування поверненців; надання репатріантам грошової та іншої матеріальної допомоги; їхнє працевлаштування; розгляд, вирішення скарг і заяв репатрійованих громадян, їхніх родичів, а також організація та контроль політично-масової роботи серед репатріантів. Незважаючи на всі проблеми та труднощі, ОВР загалом виконували, покладені на них, організаційно-контролюючі функції.

У практичній роботі обласних відділів репатріації виокремлюємо два періоди. Хронологію першого з них окреслюємо червнем 1945 – червнем 1947 рр., коли потік репатріантів на територію Української РСР був особливо інтенсивним. Інший – фінальний – період діяльності ОВР охопив другу половину 1947 – початок 1953 рр. і характеризується відчутним спадом інтенсивності роботи відділів репатріації, внаслідок завершення її масового етапу. Рівень уваги держави до органів репатріації обласного рівня засвідчує достатньо збалансоване та виправдане специфікою конкретного історичного моменту фінансування цієї ланки радянської системи репатріації.

Список використаної літератури

1. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) : монографія / М.П. Куницький. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
2. Гальчак С.Д. На узбіччі суспільства : Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942–2007 рр.) / С.Д. Гальчак. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.
3. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини : вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953) / Т.В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.
4. Пастушенко Т.В. «В'їзд репатріантів до Києва заборонено...» : повоєнне життя колишніх остарбайтерів та військовополонених в Україні / Т.В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України, Нім. Фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє». – К., 2011. – 164 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1734. – 77 арк.
6. ЦДАВО України. – Ф. Р-2 – Оп. 7. – Спр. 2995. – 130 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3026. – 216 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3024. – 120 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3023. – 119 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 2247. – 185 арк.
11. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1779: Виконавчий комітет Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих. – Оп. 2. – Спр. 1126. – 260 арк.
12. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1728. – 26 арк.
13. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1730. – 81 арк.
14. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 2997. – 227 арк.
15. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3001. – 235 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 4654. – 195 арк.
17. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 9687. – 295 арк.
18. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-880. – Оп. 2. – Спр. 18. – 250 арк.
19. Гальчак С.Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / С.Д. Гальчак; Ін-т історії України НАН України. – К., 2012. – 491 с.

20. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 1731. – 11 арк.
21. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 9687. – 295 арк.
22. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р-2700. – Оп. 5. – Спр. 124. – 371 арк.
23. ДАВО. – Ф. 2700. – Оп. 5. – Спр. 395. – 129 арк.
24. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київської області) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.В. Пастушенко; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 241 с.
25. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5851. – 130 арк.
26. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5849. – 159 арк.
27. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 3033. – 33 арк.
28. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 4257. – 155 арк.
29. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 5785. – 168 арк.
30. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 7931. – 73 арк.
31. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 10020. – 172 арк.
32. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 2231. – 209 арк.
33. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 4687. – 106 арк.
34. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 7375. – 193 арк.
35. ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 9688. – 365 арк.

Одержано редакцією 26.04.2013

Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотація. *Потыльчак А.В., Мелешко Н.Б. Отделы по делам репатриации исполкомов областных советов Украинской ССР (1945–1953 гг.): организация, функции, деятельность.* Осуществлена попытка исторической реконструкции областного управленческого звена системы советских органов репатриации «перемещенных лиц». Анализируются вопросы организации, кадрового обеспечения, функциональной деятельности, финансирования отделов по делам репатриации исполкомов областных советов Украинской ССР в 1945–1953 гг.

Ключевые слова: репатриация, репатрианты, перемещенные лица, отдел по делам репатриации исполкома областного совета

Summary. *Potylychak O.V., Meleshko N.B. The departments of repatriation affairs in the Ukrainian SSR regional councils (1945–1953): organization, functions, activities.* An attempt of historical reconstruction of the regional administrative government branch of repatriation for displaced persons was done. Organization, staffing, financial supporting of executive committee departments for repatriation of the Ukrainian SSR regional councils during 1945-1953 are analyzed. It is emphasized that Regional Repatriation Departments mainly dealt with: reception and registration of repatriated people; support and control of medical and sanitary service of returnees; providing them with financial aid and employability; consideration and resolution of complaints and allegations of repatriated citizens and their relatives; and also organization and control of political and mass activities among returnees and the locals. In practical activity of Regional Repatriation Departments the authors distinguish two periods. The first period last from June 1945 to June 1947, when the flow of returnees into the territory of the Ukrainian SSR was particularly intense. The second period covers the second half of 1947 – beginning of 1953 and it is characterized by noticeable decline in the intensity of work of Repatriation Departments due to completion of its mass character

Key words: repatriation, returnees, displaced persons, the executive committee department for repatriation of Regional council

УДК 930.1:94(477) “1961/1991”

В. В. Плахута

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ УРСР ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕРЕЖІ ЗАХИСНИХ СПОРУД З МЕТОЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти дії органів та сил цивільної оборони УРСР з розширення мережі захисних споруд, приділено увагу недостатньо з'ясованим аспектам проблематики, накреслено напрямки можливого подальшого дослідницького пошуку.

Ключові слова: УРСР, Цивільна оборона, зброя масового ураження, захисні споруди

Постановка проблеми. Головною метою захисту населення та територій під час надзвичайних ситуацій є запобігання, реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їхніх наслідків, зменшення руйнівних впливів терористичних актів і воєнних дій. Інженерний захист населення та територій продовжує залишатися пріоритетним у загальному комплексі заходів щодо інтересів протидії вражаючим факторам надзвичайних подій. Це питання частково відобразилося в науково-дослідницькій практиці як українських, так і іноземних фахівців. Загалом, за період, що минув від закінчення холодної війни – до сьогодні, ними проаналізовано й висвітлено чимало питань, пов'язаних з організаційними, економічними, соціальними та ідеологічними питаннями дій органів та сил з інженерного захисту людей.